

Релігієзнавчі студії Religious Studies

UDC 94(478):271.4-788]:364-782.42-058.862] «19»

DOI 10.2518/2307-7778.19.2.12

Світлана Турків

здобувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, Україна, 46027 (dariyaosbm@gmail.com)

Svitlana Turkiv

postgraduate at the Department of History Ukraine, archeology and special branches of historical sciences of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonos, 2, Ternopil, Ukraine, postal code 46027(dariyaosbm@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2857-8798>

ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ПРИ МОНАСТИРЯХ СЕСТЕР-ВАСИЛІАНОК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити діяльність установ для дітей-сиріт при монастирях сестер-василіанок у Східній Галичині окресленого періоду. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі аналізу невідомих раніше архівних документів і матеріалів, досліджено діяльність установ для дітей-сиріт при монастирях сестер-василіанок у Східній Галичині першої половини ХХ ст., які були важливими центрами опіки та виховання дітей, позбавлених батьківської турботи. Ці установи ставали освітньо-виховними осередками, що забезпечували гармонійний духовний і фізичний розвиток підростаючого покоління. Загалом можемо констатувати: задекларована проблема ще не знайшла належного вивчення в історичній науці, що й зумовлює її суспільне та наукове значення. **Висновки.** Опіка та виховання соціальних та біологічних дітей-сиріт була одним із найгуманніших напрямів діяльності сестер-василіанок у Східній Галичині окресленого періоду. Створення спеціальних закладів, у яких поряд із традиційними методами, прийомами та формами християнського виховання використовувались новітні досягнення педагогічної теорії і практики, є переконливим доказом ґрунтовності, високого професіоналізму та великомасштабності цієї праці. Сирітські заклади при жіночих василіанських монастирях не лише заміняли батьків у справі виховання дітей і запобігали їх деморалізації під впливом вулиці, а ставали освітньо-виховними осередками, що забезпечували гармонійний духовний і фізичний розвиток підростаючого покоління.

Ключові слова: сестри-василіанки, митрополит А. Шептицький, діти-сироти, сиротинці, монастирі, Східна Галичина.

THE ACTIVITY OF INSTITUTIONS FOR ORPHANED CHILDREN AT THE MONASTERIES OF BASILIAN SISTERS IN EASTERN HALYCHYNA IN THE FIRST HALF OF THE XXTH CENTURY

Summary. *The purpose of the presented paper is to reveal the activity of institutions for orphaned children at the Monasteries of Basilian Sisters in Eastern Galicia during the stated period. The research methodology is based on the principles of historicism, as well as on systematic, scientific, and verifying approaches, author's objectivity, moderate narrative constructivism, and the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-system) methods. These methods have allowed us to assess and define the participation of Basilian Sisters in the process of orphan children upbringing in Eastern Galicia, during the 1st half of the XX century. The scientific novelty of the research is the following: for the first time in the Ukrainian historiography, the activity of institutions for orphaned children at the*

monasteries of Basilian Sisters, which were important care and education centres for children deprived of parental care in the Eastern Halychyna during the first half of the XX century, have been found out on the basis of unknown archival documents and materials analysis. These institutions became educational and educative centres, which ensured the harmonious spiritual and physical development of the young generation. Generally, we can confirm that the stated issue has not been properly studied in historical science yet, which determines its social and scientific significance.

Conclusions. *The care and education of social and biological orphaned children was one of the most human directions in the activity of the Basilian Sisters in Eastern Galicia during the analysed period. The foundation of special institutions, which, in addition to traditional methods, techniques and forms of Christian education, used the latest achievements of pedagogical theory and practice, is a convincing proof of the thoroughness, high professionalism and large-scale of this work. Orphan institutions at the women's Basilian monasteries not only replaced parents in the process of raising children and prevented their demoralization under the influence of the street, but also became educational centres that provided a harmonious spiritual and physical development of the young.*

Key words: *Basilian Sisters, Metropolitan A. Sheptytsky, orphan children, orphanages, monasteries, Eastern Galicia.*

Постановка проблеми. Складні матеріально-економічні та соціально-культурні умови життя українців Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., як наслідок воєн і терору, створювали руйнівний вплив на фізичний і духовний розвиток підростаючого покоління та призвели до появи великої кількості дітей-сиріт і безпритульних. Усвідомлюючи значення фізичного і морального виховання молодого покоління для розвитку української нації, духовенство Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ), чернечі чини та громадськість розгорнули активну діяльність у сфері виховання українських дітей, особливо сиріт.

Аналіз досліджень і публікацій. Зазначена наукова тема знайшла своє певне висвітлення у праці С. Цьорох (Tsoroh, 1964), яка у своїй книзі робить детальний огляд історії розвитку жіночих василіанських монастирів та їх освітньо-виховної діяльності, зокрема описує заснування і функціонування сиротинців. Спомини Юрія Шкрумеляка, видані друком у 1921 р. під назвою «Українські сироти» (Shkrumeliak, 1921). У книзі автор розповідає про життя і побут дітей-сиріт, котрі виховувалися і навчалися при Львівському монастирі сестер-василіанок. Саме вони стали важливим відомостями до даної статті.

Основою джерельної бази дослідження є документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), зокрема листи черниць василіанок і дітей-сиріт до митрополита Андрея. У статті також використано спомини і свідчення колишніх вихованок сиротинців, зокрема Ольги Лашків й Іванни Зельської.

Мета статті – розкрити діяльність установ для дітей-сиріт при монастирях сестер-василіанок у Східній Галичині окресленого періоду, які були важливими центрами опіки та виховання дітей, позбавлених батьківської опіки. Ці установи ставали освітньо-виховними осередками, що забезпечували гармонійний духовний і фізичний розвиток підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період Першої світової війни під патронатом Церкви стали організовуватися сиротинці, де панувала атмосфера любові та розуміння до проблем дитини, до ран, завданих їй жорстокістю дорослих. Турбота про виховання знедоленої дитини стала однією з найважливіших у широкому спектрі пастирської діяльності митрополита Андрея Шептицького (Syrotynski zakhysty, 1916, р. 115). Він підтримав ідею створення спеціальної інституції нового типу, діяльність якої координувала б цей напрям. Так, 15 липня 1915 р. в митрополичих палатах на засіданні, яке очолював о. А. Білецький, заснували «Український комітет несення помочі вдовам і сиротам, жертвам війни». Його очолив директор «Народної торгівлі» інженер Василь Нагірний. Секретарем обрали о. Василя Лициняка. 12 грудня 1915 р. з ініціативи комітету відкрили перший «Захист для сиріт ім. митр. Андрія

гр. Шептицького» (Shkrumeliak, 1921, p. 4–5; Lashkiv, 2004, p. 36). Розмістили його у Львові, на вул. Корняків, 1 у приміщеннях, що належали «Народному Дому», де замешкало семеро дітей-сиріт (Zvity, 1938, p. 19).

До літа 1916 р. заклад налічував уже 130 дітей-сиріт. На початку 1916 р. комітет перейменували на «Український Епархіальний Комітет опіки над воєнними сиротами». Члени його управи заохочували українську інтелігенцію, зокрема священників, засновувати сирітські притулки і поширювати акцію допомоги потребуючим дітям (Shkrumeliak, 1921, p. 5, 12).

Влітку 1916 р., у зв'язку з воєнними подіями, існувала небезпека вивезення дітей-сиріт, які знаходилися у сиротинці села Збоїська біля Львова, на «виховання» в Росію. Комітет, за порадою тодішнього намісника, генерала Еріха фон Діллера, надумав відправити їх до бараків у Гмінд (Австрія), оскільки управа сиротинця вирішила виїхати на захід. Однак С. Дрималик, котрий працював на той час у закладі, заявив, що до такої далекої подорожі готові тільки 35 дітей. Решта 45 були хворі. Управа комітету звернулася до сестер-василіанок у Львові з проханням прийняти хворих дітей під свою опіку (Zvity, 1938, p. 20). Ігуменя Володимира Філевич після наради із сестрами вирішила взяти на себе такий відповідальний обов'язок, оскільки це входило в харизму чину, визначену її засновником св. Васиєм Великим. 14 липня 1916 р. сестри-василіанки прийняли дітей-сиріт і розмістили їх у львівському монастирі св. Макрини, на вул. Потоцького, 95 (Tsoroh, 1964, p. 159).

Першочерговим завданням, яке постало перед сестрами-виховательками, було вирішення матеріальних проблем. Діти приходили в заклад дуже занедбані, як морально, так і фізично. Під час прийому їм насамперед підстригали волосся. Але й це треба було робити дуже обережно, оскільки все тіло, в тому числі й голова, було вкрите струпами й болячками, які необхідно було постійно промивати та лікувати. Дітей, а їх одяг спалювали (Tsoroh, 1964, p. 163–164). Таким чином, черниці дбали про покращення здоров'я своїх підопічних, вчили їх елементарних навичок гігієни, самообслуговування, забезпечували одягом і взуттям. Дітей було багато: дівчатка і хлопчики віком до 16 років.

На початку 1916–1917 навчальних років частину хлопців переселили до порожніх будинків на вул. Длугоша, 17 (тепер вул. Кирила і Методія, 17 – примітка автора). Ці приміщення належали сестрам-василіанкам. Дівчатка до 10 років залишилися на вул. Потоцького, 95 і відвідували школу. Однак, згідно за домовленістю черниць з новою управою «Народного Дому», 24 жовтня 1916 р. увесь сиротинець (80 дітей і 8 черниць) переселили у будинок на вул. Зибликевича, 30 (тепер вул. Івана-Франка, 56 – примітка автора), де він перебував до 1918 р. Згодом дітей перевели до монастиря на вул. Потоцького, 95. Заклад очолювала ігуменя Софронія Ерделлі. Тут перебували як немовлята, котрі потребували спеціального догляду, так і діти старшого віку. Хлопчики були під доглядом сестер Антонії Лесняк і Анни Смільської, а дівчат доглядала сестра Соломія Цьорох. Найменшими опікувалася сестра Катерина Гурська. 1921 р. хлопців перевели до отців-василіан у Бучачі та отців-редемптористів у Збоїських біля Львова. У львівському монастирі сестер-василіанок залишилися тільки дівчата (Tsoroh, 1964, p. 164–165).

Незважаючи на матеріальну скруту, діти-сироти були забезпечені всім необхідним і, що найважливіше, мали можливість здобувати освіту. Вони відвідували школу та учительську семінарію або гімназію, що функціонували при монастирі. Крім того, їм можна було навчатися у промисловій, торгівельній та вищих школах Львова. Деякі з них набували навичок шиття та моделювання одягу. Софія Довбецька-Горчинська, яка після смерті матері дворічною дитиною потрапила до сиротинця, згадує роки свого перебування там як найкращі у житті і розповідає, що вихованці вивчали релігію, готували вистави, співали пісні (Lashkiv, 2004, p. 25).

1917 р., за порадою комісара жіночих василіанських монастирів о. Павла Демчука, сестер Віру Слободян і Соломію Цьорох відправили на навчання у Берлін з метою ознайомлення з найновішими на той час досягненнями у педагогіці (Shkrabiuk, 2005, р. 218). Навчання організувало католицьке товариство «Карітас». Відвідуючи берлінські зразкові заклади, черниці мали можливість ознайомитися з методами і формами виховання дітей-сиріт, з досконалим технічним забезпеченням навчального процесу. Слід відзначити, що діти в Німеччині були поділені на так звані «родинні групи» – по 24–25 осіб різного віку (Lashkiv, 2004, р. 18). Сестри привезли з Берліна багато новинок педагогічної літератури, а набуті за кордоном знання намагалися використати у роботі українських сирітських закладів, організованих при монастирях.

У своїх спогадах «Українські сироти» очевидець подій Юрій Шкрумеляк зазначав, що сестри-василіанки дуже добре впоралися з цією важкою, відповідальною і дуже необхідною справою. «Не жадні розголосу, ні похвали, ні винагороди за своє високе діло, працюють, і то важко, тільки для власного внутрішнього задоволення, знаючи, що ця власне праця буде найкращою молитвою перед Тим, якому прирекли вічно служити, а водночас буде вона і сповненням їх національного обов'язку, як патріотичних громадян своєго народу» (Shkrumeliak, 1921, р. 7–8).

10 вересня 1917 р. А. Шептицький повернувся до Львова після трирічного перебування у російському полоні. Наступного дня професор Львівського університету Кирило Студинський передав йому від українського громадянства 312 тис. корон для створення «Фонду ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для українських сиріт». 1918 р. у Львові, за ініціативи владики, засновано товариство, назване на його честь – «Захист для сиріт ім. Митрополита Андрея графа Шептицького» (Lytsyniak, 1926, 78).

Метою товариства була підтримка дітей-сиріт та опіка над ними, забезпечення можливості здобуття освіти в навчальних закладах різних рівнів, створення сприятливих умов для їх розвитку і подальшої самореалізації. Незважаючи на фінансову скруту, товариство, а особливо його голова А. Шептицький, шукали кошти, щоб забезпечити постійною підтримкою сиріт усіх вікових категорій – як немовлят, так школярів і студентів (CSHAUL, f. 408, d. 1, c. 321, р. 5).

Восени 1920 р. митрополит Андрей вирушив у дипломатичну місію за кордон (до Європи і Америки) з метою ознайомити світ із трагічною ситуацією в Галичині та шукати підтримки для народу й Церкви. Адже після закінчення війни ї було багато не лише сиріт, а й людей, що втратили все, поранених, калік, які потребували термінової допомоги міжнародних гуманітарних організацій (Magunchak, 1981, р. 9). Як зазначав о. Августин Баб'як, принципово важливим наслідком поїздки митрополита на американський континент стало досягнення таких результатів: збір фондів на користь сиріт війни і збіднілого населення Західної України; обговорення із президентом Ворреном Гадінгом та іншими американськими високопосадовцями можливості надання урядом США допомоги для покращення жахливих умов, у яких перебували українці (Babiak, 2013, р. 14).

17 листопада 1921 р. А. Шептицький прибув у Філадельфію. З цієї нагоди тут зібралися представники всіх українських парафій з адміністратором єпархії о. Петром Понятишиним і адміністратором Угорської єпархії о. Гавриїлом Мартяком та діячами ЗУНР, очолюваних Л. Цегельським. Були присутні також сестри-василіанки, які опікувалися сиротами. Вони прийняли митрополита в день приїзду. Діти декламували поезію та співали пісні в честь високого гостя. «20 листопада під час святкової Літургії в кафедральному соборі, – Митрополит – передавши вітання від українців Галичини та інтернованих, ... сердечно подякував присутнім від імені тисяч сиріт, які жили завдяки щедрості українців Америки. При цьому підкреслив мету візиту: ще більше розчулити американську і українську громадськість для виявлення ними

конкретної солідарності щодо сиріт та родин на батьківщині, які через війну перебувають в економічній скруті» (Marunchak, 1981, p. 26–27).

Незважаючи на складні політичні й економічні обставини, що склалися у Східній Галичині після Першої світової війни, «Захист для сиріт» завдяки підтримці українських громадян-меценатів, розвинув свою діяльність і в інших місцевостях краю. Там також відкривали дитячі будинки та проводили акції для допомоги потребуючим дітям. У 1921 р. за ініціативи згаданого товариства у Львівській архієпархії засновано 18 дитячих закладів, у яких виховувалося і навчалось близько тисячі дітей-сиріт. Однак це була тільки п'ятдесятя частина усіх беззахисних дітей, бо число убогих і сиріт, які залишилися без провду, опіки, притулку, і, звичайно, без навчання, у цей час сягало майже 100 тис. (Shkrumeliak, 1921, p. 5–6, 25, 32).

Згідно із даними списку українських сирітських закладів, наведених Ю. Шкрумеляком у книжці «Українські сироти», у 1921 р. сестри-василіанки опікувалися такими сиротинцями: «Захист С. С. Василянок» у м. Львові (вул. Потоцького 95) – 200 дітей. Сюди входили – чотирикласна школа для хлопців і виділова школа для дівчат, що утримувалися з добровільних пожертв. Завдяки раціональному веденню цей заклад був найкращим у Галичині. «Захист С. С. Василянок» в с. Журавні – 22 дітей. Утримувався з добровільних пожертв. «Захист С. С. Василянок» у с. Словіті – 51 дитина. Утримувався за кошти монастиря. «Захист С. С. Василянок» у м. Станиславові – 80 дітей. Утримувався на кошти добровільних пожертв та при допомозі монастиря (Shkrumeliak, 1921, p. 28–32).

Усі сирітські заклади у Львівській архієпархії не мали постійних фондів, а функціонували за рахунок пожертв, яких не вистачало, оскільки управа товариства «Захист для сиріт» не могла задовольнити усі потреби. Діяльність сиротинців була можливою завдяки вірі й жертвовності, передусім, сестер-черниць, котрі у важких воєнних умовах, ризикуючи власним життям, турбувалися про сиріт. Їм допомагали деякі духовні та світські особи, що з великим самозреченням і посвятою теж опікувалися знедоленими дітьми. Ю. Шкрумеляк згадує: «Оповідають мені Сестри, як вони з дітьми перебули в пивницях стрілянину в 1918 р. Навколо будинку падали густо гранати, та ні одна не зачіпила даху, тільки шиби повилітали. Це дійсно Боже провидіння, говорять» (Shkrumeliak, 1921, p. 11).

Часопис «Діло» 7 вересня 1922 р. писав про ревізію польською поліцією українського сиротинця у Львові на вул. Потоцького, 95. Незважаючи на слова ігумені монастиря про те, що в приміщенні перебувають тільки малолітні діти, поліція все ж таки провела обшук. «Це вже 25-та ревізія за польської влади в сирітському захисті, хоч поліція добре знає, що від 7 літ в будинку при вул. Потоцького 95 крім клявзурових монахинь СС. Василянок і маленьких сиріток ніхто не живе», – констатував часопис (Dilo, 1922, p. 5).

Варто відзначити, що праця черниць-василіанок, зокрема Львівського монастиря св. Макрини на вул. Потоцького, принесла добрі плоди, тому що вже у 1921 р. у їх закладі виховувалося 200 дітей-сиріт. Незважаючи на воєнний час, вони мали житло, одяг та харчі, а найважливіше – мали можливість здобувати освіту у трудний час.

Завдяки опіці лікаря Олександра Барвінського і черниць, які дбали про чистоту і гігієну дітей, їх стан здоров'я упродовж 1920–1921 рр. був задовільний. Коли хтось із дітей хворів, сестра, яка виконувала обов'язки медсестри, надавала першу допомогу, однак дітей з ознаками інфекційних хвороб відправляли до «Народної лічниці ім. А. Шептицького» (Shkrumeliak, 1921, p. 11).

Сестри-василіанки розуміли, що головним критерієм оцінки таланту вихователя, який працює із сиротами, є його здатність любити дітей – не стільки зовнішньо, «напоказ», а любити щиро, всією душею, часто «приховано». Вони ніколи не забували слова К. Ушинського про те, що «любов – є тією єдиною силою, яка дозволяє максимально наблизитися до людини, вникнути у її світ, а іноді душею

поєднатися з нею» (Vyshnevskyy, Kobrij, Shepil, 2001, p. 183). Ю. Шкрумеляк писав: «Важко при такій різнородності діточих душ примінитися бодай в часті до кожної дитини зокрема та напровадити на добру путь кожду в інший, більше тій дитині відповідаючий спосіб... Та з яким задосить учиненням розповідають сестри і о. В. Лициняк про одиниці, які прийшли до них наскрізь зіпсуті, а вони зуміли розбудити в них те первісне добро і правість, яка мусить бути на дні серця кожної дитини, хоч як би вона через ріжні супротивні життєві обставини затратила свою дитячість» (Shkrumeliak, 1921, p. 11–12).

Згадували монахині дітей (двох дівчат і одного хлопця) відомого москвофіла Федора Марушака, котрий ще перед Першою світовою війною часто критикував і намагався зганьбити митрополита А. Шептицького. Доля повернула так, що згодом його дітей прийняли на виховання до «Сирітського захисту», створеного завдяки митрополиту. Дівчата, які стали щирими українками, дуже перепрошували за прикrostі, які вчинив їх батько людям, що стали для них турботливими опікунами (Shkrumeliak, 1921, p. 11–12).

Для дітей перебування у закладах при монастирях сестер-василіанок було безкоштовним. Усі необхідні витрати для їх забезпечення покривалися з трьох джерел: частину сиріт утримував митрополит Андрей із власних фондів, іншу частину коштів виділяло товариство «Захист імені митрополита Андрія графа Шептицького для сиріт у Львові», третю брав на себе монастир. З цією метою сестри збирали пожертви. Незначну допомогу надавав уряд та львівська міська влада (Tsoroh, 1964, p. 167). Продуктів у закладах не вистачало. «Не легко було прохарчувати в той час 80 чи 90 дівчаток і стільки ж хлопчиків, коли в місті було обмаль харчів», – зазначає у своїх споминах колишня вихованка захисту І. Зельська (Zelska, 1989, p. 23).

За словами В. Лициняка, першочерговим завданням закладу було утримання дітей до 14 років. Однак після цього їх неможливо було виключати, бо це означало б вернути на вулицю. Тому прийняли рішення виховувати їх аж до закінчення середньої школи. Умови для належного виховання та навчання дітей, зважаючи на такий важкий період, були створені якнайкращі. «Салі відповідають вповні вимогам школи, – продовжує далі Ю. Шкрумеляк – лавки, таблиця, научні образи. В одній застаємо учительку, що бавиться зі своїми учениками. На появу «гостей» діти бентежаться, та по якій хвилині стають відважніші, а на заохоту Настоятельки, яка дійсно по материнськи вміє з ними говорити, зачинають колядувати, та вдаються з нами у розмову». Далі автор описує приміщення на другому поверсі, в яких проживають діти, окремо хлопці і дівчата. Відзначаючи чистоту, порядок, затишок, він віддає належне визнання сестрам-василіанкам за їх дбайливу любов до сиріт. «Діти встають о 6 годині рано, о 7 год. снідають, дістають і друге снідання, в полудне по науці обідають, на підвечірок кромка хліба, о 7 вечором вечеряють та о 9-ій ідуть спати. Сестри, і вночі чувають над дітьми. Пізніше дозволяється світити тільки старшим ученицям. Всю працю коло дітей і господарства виконують самі сестри, між якими трапляються «майстри» під кожним оглядом. Є там навіть «свої» шевці, кравці і бляхарі; показували мені чисте бляшане горнятко з ушком, яке виробляє одна з сестер з простих консервних пушок» (Shkrumeliak, 1921, p. 10).

Іванна Зельська, котра виховувалася у цьому ж сирітському закладі, пізніше згадувала про чітку дисципліну, яка там існувала: «Все життя було регульоване дзвінком. Він будив, кликав на молитву, на Службу Божу, до їдальні, кінець дозвілля, нічну тишу, тощо» (Zelska, 1989, p. 23, 24).

Черниці, котрі опікувалися сиротинцем, прагнули створити необхідні умови для всебічного розвитку дітей, тому особливу увагу звертали на цікаве проведення дозвілля на свіжому повітрі у просторому монастирському городі. Вони подбали про відповідну площу для ігор, як влітку, так і взимку, а коли це не було можливим, монастир піклувався про те, щоб створити розваги в приміщенні. Цьому служили

бібліотека, радіо, патефон (Myshchyshyn, 1999, р. 95). «Літом ми бавилися в городі. В час негоди й зимою ми бавилися у великій залі», – згадує І. Зельська (Zelska, 1989, р. 25).

Варто зазначити, що сестри-василіанки організовували з дітьми виступи з нагоди різних свят. Про один з таких заходів з нагоди іменин В. Лициняка 13 лютого 1921 р. згадує очевидець Ю. Шкрумеляк: «Це можна віднести до ясных днів життя, які мали сироти, котрі виховувалися у сиротинці при монастирі сестер-василіанок у Львові на вул. Потоцького ... Вже від самого рана панував у захисті незвичайний рух. Тут і там перебігала якась усміхнена дитина, усміхнена і весела з цілого серця. А попри те пізнати було у діточих лицах і певну повагу, яка уділяється навіть дитині, свідомій якогось зближаючого торжества... А нині власне для дітей велике свято: вечером уряджують «Концерт» в честь іменин одного зі своїх найширших прихильників і опікунів о. В. Лициняка» (Shkrumeliak, 1921, р. 16). Діти під проводом сестер-учительок організували для нього концерт-привітання і сценку, яку написала одна з черниць.

Ю. Шкрумеляк описував сцену із вистави «Турки і Козаки». У ній хлопці вміло відображають історичну дійсність минулих часів. Автор згадує: «Яка певність себе в діточому ході, в голосі, в кожному русі, просто дивуватися, це ж хлопці від 7 до 12 літ! Який запал в очах! Дивишся і переконуєшся, що тут виховується дітей не тільки на чесних людей, але й на патріотів, що люблять свій народ і землю рідну, і як виростуть, то не побоятися стати за неї зі справдішною зброєю в руках і з окликом – «двічі не вмірати». І будить в тобі непоборима певність – віра в будучність, яка шепче: «ще не все пропало!»» (Shkrumeliak, 1921, р. 17–18).

Черниці також організовували для хлопців і дівчат вечори-забави і з нагоди вручення піврічних свідоцтв успішності, що додавало дітям заохочення в навчанні.

Сестри Йосафата Бень і Соломія Цьорох із Львівського монастиря опікувалися також один рік (березень 1917 – кінець лютого 1918) захоронкою (дитячий садок – примітка автора) для сиріт у Збоїськах. Розміщувалася вона в родинному маєтку митрополита А. Шептицького (Tsoroh, 1964, р. 166).

Отже, виховна діяльність сиротинця при василіанському монастирі св. Макрини на вул. Потоцького, 95 у Львові і сьогодні може бути прикладом для такого типу закладів. Аналогічну працю розгорнули і черниці зі Словітського монастиря у різних місцевостях Східної Галичини (Журавно, Підмихайлівці, Вишнівчик, Золочів і Тлумач).

Від 1915 р. у Словітській обителі василіани утримували власним коштом 35 сиріт. Упродовж 1922–1925 рр. вони також опікувалися сирітським закладом у м. Золочеві, який розмістили у приміщеннях монастиря отців-василіан (Guralo, 2014, р. 86–87). «11 квітня. Понеділок. Були сестри Василіанки зі Словіти в Золочеві, оглядали монастир, бо вони мали би винайняти його і влаштувати захоронку...» – пише з цього приводу монастирська хроніка (CSHAUL, f. 684, d. 1, c. 1857, р. 56). У 1924 р. тут виховувалося 14 дівчат (Shematyzm, 1924, р. 303).

1920 р. «Українське товариство охорони дітей» передало у власність сестрам-василіанкам будинок у Журавно з умовою, що вони будуть виховувати дітей. При Журавнинському домі черниці утримували щорічно десять-п'ятнадцять хлопчиків-сиріт. Вони хотіли організувати сиротинець також для дівчат, однак дім у Журавно був старий і руйнувався. Василіанки постали перед вибором: або будувати новий будинок під монастир, що не мало жодної перспективи, або купити десь-інде – на Волині, Підляшші, де б могли працювати для поширення унії між православними українцями. Монахині жили і працювали в Журавно до весни 1929 р. В 1930 р. ігуменя Моніка Полянська продала монастир у Журавно та уклала контракт з отцем Іваном Туркевичем, щоб отримати від нього близько 95 моргів землі з парком, домом

та іншими забудовами в селі Підмихайлівці, що на Станіславщині, щоб там розбудувати новий великий монастир (Stetsiv-Tymchuk, 2013, p. 50).

З аналізу шематизмів греко-католицького духовенства Львівської архієпархії дізнаємося, що у с. Вишнівчику на Тернопільщині василіанки також опікувалися сиротинцем для дівчат у якому 1924 р. налічувалося 10 дівчат (Shematyzm, 1924, p. 303), а в 1927 р. – 12 (Shematyzm, 1927, p. 300).

Черниці Словітської обителі деякий час опікувалися сиротинцем у Києві. У липні 1918 р., після Лютневої революції, сестра Йосафата Теодорович виїхала до Києва і одразу розпочала управу у сирітському закладі ім. Михайла Грушевського, в якому було 40 дітей (24 хлопці і 16 дівчат). Сестра Йосафата Теодорович у листі до митрополита Андрея так описує їх становище: «Діти занедбані під кожним виглядом і дуже голодують бо дорожнеча тут нечувана. Ми обняли заряд від 1 серпня і стараємося тій біді зарадити, але все йде дуже тяжко. Люди тут без серця і на всю обоятні, тільки щоб їм добре було» (CSHAUL, f. 201, d. 4b, c. 1844, p. 7–8). З архівних джерел відомо, що у 1918 р. А. Шептицький матеріально допомагав дітям-сиротам, передаючи кошти через о. Миколу Щепанюка, який служив у Києві і був призначений митрополитом Андреем на сповідника для черниць Також сестрам-василіанкам на дорогу і облаштування каплиці у закладі А. Шептицький передав 1000 крон через ігуменю зі Словіти Моніку Полянську (CSHAUL, f. 201, d. 4b, c. 1844, p. 4–5).

Черниці періодично в листах розповідали митрополитові про ситуацію, у якій їм доводилося жити і працювати: «В Києві в Приюті діти хорують на так звану «Іспанську слабість» і одна з дітей померла, бо при тій вив'язалася запалення легких. На згадану слабість дуже люди вмирають. Не оминула она також впр. Мати Настоятельки, вже тиждень хорують». Писали сестри і про труднощі, які в них виникали з головою Комітету паном Вітром: «Сташко (член, заступник голови) щодня нас виганяє, щоби ми собі їхали до Галичини. Се нічого прошу Ексцеленції где много перепон там Христос. Думаю, що на перекір всім такой монастир наш в Києві буде» (CSHAUL, f. 201, d. 4b, c. 1844, p. 15–16). «Вечором прийшов до нас П. Вітер із Сташком (заступником) і сказав, щоб ми забиралися до Галичини разом з дітьми, бо грошей на удержання не має і не буде о то є більше старатися. Я відповіла, що все те залежить не від него, тільки від Їх Ексцеленції. Вернути то вернемо, а если ні то дальше зістанемо, а о средцтвах для наших дітей сами будем старатися. Прошу Вашої Ексцеленції якнайскоріше відписати що маємо робити чи вертати з дітьми (наших є 40, а з інших приютів, що хотять вертати з нами буде коло 60 дітей), чи зістати дальше в Києві? ... Всі діти в нас суть дуже добрі і побожні та чекають на приїзд Їх Ексцеленції, щоб дістати медальки і коронки до молення» (CSHAUL, f. 201, d. 4b, c. 1844, p. 16–17).

Однак бажання черниць організувати в Києві монастир не здійснилися, 25 грудня 1921 р. вони повернулися в Галичину. Причиною цього, як вважає М. Щепанюк, була грудна (легенева – примітка автора) недуга сестри Петри (CSHAUL, f. 201, d. 4b, c. 1843, p. 39–40).

Олександр Соколовський стверджує, що василіанки працювали в Києві у дитячому притулку до його закриття владою 1922 р. Прихід більшовиків став причиною того, що черниця Николая Олексюк 10 липня 1922 р. з двома сирітками повернулася до Львова. Саме це, на думку О. Соколовського, не дозволило сестрам-василіанкам утвердитися в Києві (Sokolovskiy, 1999, p. 238).

Варто зазначити, що найбільшою проблемою сирітських закладів у 30-х рр. ХХ ст. залишалося їх матеріальне забезпечення. На території Львівської єпархії у 1931 р. діяло 18 закладів, із яких лише один утримувався світськими особами, решта – духовними. Сирітські заклади, які існували при монастирях сестер-василіанок, не отримували жодних матеріальних засобів від міністерства. Джерелами їх фінансування були кошти громад, із яких ці сироти походили, і добровільні пожертви.

Слід зазначити, що кожен такий заклад був закріплений за конкретним повітом, члени якого робили значні внески на його користь (Lytsyuniak, 1923, p. 1–5).

Найбільшим жертводавцем і меценатом був, звичайно, митрополит А. Шептицький, який постійно, як духовно, так і матеріально опікувався дітьми, жертвував будинки для монастирів і підтримував черниць повсякчасно у всіх потребах і проблемах. Сестри-василіанки неодноразово отримували від нього кошти на утримання сиротинців та навчальних закладів, а також гроші на подарунки для дітей у день св. Миколая та Різдва, організацію урочистостей на честь вшанування Тараса Шевченка, Лесі Українки, Маркіяна Шашкевича. У день св. Андрія діти вітали свого опікуна і покровителя – митрополита Андрея Шептицького. Справжній батько українських сиріт, правдивий святий відвідував сиротинець, мав надзвичайно теплі стосунки з дітьми і любив пограти з ними в шахи (Salo, 2010, p. 146). Іванна Зельська згадувала: «Одного року наш добрий батько, так всі ми його називали, галицький митрополит граф Андрей Шептицький, не заповіджено з'явився, щоб із сиротами бути на Свят-Вечір. Діти саме кінчили вечерю, як Владика став у дверях рефектара. ... Владика сам, без асисті обійшов усі столи, при яких сиділи діти, вітаючи нас з надходячими святами Різдва. Сам він приставив собі крісло до одного з причілков столу, та разом з дітьми споживав свят-вечірню кутю. Владика Андрей глибоко цинив народний звичай, символічне поєднання предків цілої родини в той передсвяточний час, та своєю присутністю, заступив родину. Це ніжне та глибоке розуміння сирітської долі таке характеристичне усій діяльності великого нашого митрополита Андрея Шептицького серед нашого громадянства, що до глибини своєї кишені сягав по датки, та ще сам заступався за нас. Ми всі це глибоко відчули і зрозуміли...» (Zelska, 1989, p. 27).

«У монастирі сестер-василіанок я часто бачила митрополита Андрея. Він оплачував наше перебування тут, а також давав гроші на одяг та взуття, дуже цікавився успіхами кожної учениці. Я згадую його теплу усмішку, батьківський поцілунок, який дарував він кожній дитині-сирітці. Ніколи не відмовляв нам ні в чому», – згадує Ольга Лашків (Lashkiv, 2004, p. 25).

Про велику любов митрополита А. Шептицького до дітей свідчать його часті відвідини сирітських притулків. «Бувало, стоїмо, – згадував секретар фонду В. Лициняк, – і спостерігаємо, які ті діти вільні в розмові з Найвищим Достойником нашої церкви, як оповідають свої переживання, тішаться ласкавим гостем, а при прощанні просять у неділю знову приїхати» (Lytsyuniak, 1926, p. 84). «Коли Таточко до нас приїдуть? Ми так дуже очікуємо цієї хвили» (CSHAUL, f. 358, d. 1, c. 398, p. 114).

Це взаєморозуміння і теплота стосунків простежується в численних дитячих листах до митрополита із різних сирітських закладів. З великою любов'ю називають вони його в листах «Найдорожчим Таточком» і водночас знаходять до цього слова стільки синонімів, що ніхто з дітей у сім'ях, напевне, не називав так свого рідного батька. Майже в кожному реченні вони повторюють це слово, виражаючи не тільки любов до Митрополита, а й потребу в комусь рідному, хто б їх вислухав і допоміг (CSHAUL, f. 408, d. 1, c. 378, p. 11–50).

Наведемо деякі уривки з листів. «Ми так Таточка любимо, хотіли би ми, щоб Таточко до нас приїхали. Ми так Таточкові будем співати, говорити віршики – ми так багато вміємо. Ми так дуже всі просимо. Навіть маленька Оля. Вона ще не виділа Таточка. Ми їй оповідаємо, що Таточко такі дуже великі, як наша черешня на городі. Що Таточко мають таку довгу білу бороду і такий дуже добрий» (Turkiv, 2016, p. 135).

Дівчинка зі Словітського сиротинця так висловила свою любов і вдячність Митрополитові: «Яка я щаслива і як дуже добрий Бог, коли мені дозволив бути і виховуватися в монастирі і мати все, що потрібне для душі і тіла. Бог так добрий, що дав мені Таточка, який так дуже люблять мене» (CSHAUL, f. 358, d. 1, c. 398, p. 359).

Ще одним яскравим доказом самовідданої жертвовної любові А. Шептицького є допомога, надана під час поширення серед дітей трахоми (недуги очей – примітка

автора) у серпні 1921 р. Заражених було 70 сиріт. Хворих треба було ізолювати, але бракувало приміщень. Тоді Митрополит розпорядився розмістити з метою лікування всіх інфікованих дітей у своїх палатах. Обслуговувати їх добровільно зголосилися сестри-василіанки Марія Рутковська, Анна Смельська і сестра Агнета, котра вже була уражена цією хворобою. Крім цього ще дві черниці готували дітям їжу (Zvity, 1938, р. 13–14). Згодом в Підлютому, у власному маєтку Митрополит організував відпочинковий табір, де лікувалися хворі діти і сестри, а також влітку оздоровлювалися ті діти, котрі не мали родин (Salo, 2010, р. 146). Саме завдяки церкві, керівником якої був митрополит А. Шептицький, врятовано багато українських дітей-сиріт від національної, духовної і фізичної загибелі.

1931 р. сестри-василіанки опікувалися такими сиротинцями: у Львові на вул. Потоцького – 56 сиріт, Словіті, Вишнівчику та Підмихайлівцях (Sacra Congregazione Orientale, 1932, р. 397). Щороку у захисті при Підмихайлівському монастирі налічувалося дванадцять-п'ятнадцять дітей віком від трьох до дванадцяти років, а також там жили діти священників з довколишніх сіл, які готувались до екзаменів у львівських школах (Rym, р. 3). Ігуменя Моніка особливо дбала про освіту та виховання молодого покоління. З нагоди різних свят вона не забувала про подарунки для дітей: цукерки, сухарики, тістечка й образочки (Lviv, р. 1).

У період Другої світової війни (1943 р.) вони опікувалися дітьми-сиротами у м. Товмачі (Тлумачі – примітка автора). Про відкриття цього сирітського закладу дізнаємося із листа ігумені Львівського монастиря матері Віри Слободян до о. Йосифа Схрейверса (до Риму – примітка автора). Вона пише, що «недавно тому відпустила сестру Зиновію на настоятельку до сиротинця в Товмачі. М. Ігум. Моніка (Моніка Полянська – ігуменя Підмихайлівського монастиря – примітка автора) дала там три свої сестри з Підмихайловець. На днях знова вислалам сестру Атаназію до сиротинця в Калуші. Є там до сорок сиріток» (Archief Redemptoristen).

Окрім цього, сестри-василіанки у 1942 р. опікувалися сиротинцем у м. Золочеві. Там виховувалося 30 дітей-сиріт (хлопчиків та дівчаток) віком від 2 до 14 років. Між ними були також діти колишніх радянських громадян з України, що їх більшовицька влада арештувала й вивезла. 20 вихованців ходили до школи, а інші діти дошкільного віку проводили заняття й ігри під фаховою опікою черниць за складеним планом, згідно із вимогами тогочасної педагогіки. Тут була невеличка бібліотека з дитячими книжками та журналами. «Зауваги на те, що в теперішніх, виняткових часах управі захисту доводилося часто боротися з багатьма матеріальними труднощами, варто ширшим кругам нашого громадянства прийти сиріткам з ширше закровоною допомогою. Найменшим українським дітям, що не мають батьків, повинен стати батьком увесь нарід», – зазначається у статті (Chortkivska dumka, 1942, р. 4). Отже, описані вище факти свідчать, що у складних воєнних обставинах черниці-василіанки продовжували опікуватися дітьми-сиротами, організовуючи сиротинці у Тлумачі, Калуші та Золочеві.

Варто зазначити, що сестрим-василіанки, які працювали на місіях в інших країнах, також організовували сиротинці при монастирях. Зокрема, у Крижевецькій єпархії в Шіді (Хорватія) був сиротинець, де виховувалося 10 дітей; функціонував сирітський заклад у Філадельфії (Sacra Congregazione Orientale, 1932, р. 398). Завдяки підтримці о. А. Волошина, котрий подарував власний будинок, в 1930-их роках черниці організували сиротинець у м. Ужгороді (Ruskyi Syrotynets, 1934, р. 1). Як наслідок, сестри-василіанки виховали у своїх захистах тисячі українських воєнних сиріт. В. Лициняк висловив їм своє визнання, відзначивши при цьому, що «безперечно найбільшу заслугу в праці над ратуванням сиріт у Львові мають СС. Василіанки, які в найкритичніший час (липень 1916 р.), прийняли сироти до свого дому й оточили їх такою опікою, яку може дати малій дитині тільки рідна мати, або монахиня, яка робить це з вищих мотивів» (Zvity, 1938, р. 22).

Варто зазначити, що завдання опікунських установ сестер-василіанок не обмежувались лише доглядом за дітьми та забезпеченням їх харчуванням, одягом, дахом над головою, вони створювали всі необхідні умови для повноцінного духовного розвитку дітей, щоденно дбаючи про їх фізичне, моральне та розумове виховання. Засобами виховання виступали релігія, фольклор, національні традиції, різноманітні життєві ситуації. Особливий акцент робився на духовно-моральному збагаченні та формуванні характеру дитини, засвоєння нею правил та норм поведінки, прищеплення їй таких християнських чеснот, як віра, надія, любов, мужність, справедливість, стриманість і мудрість. Так, наприклад, вихователі щовечора здійснювали невеликі підсумкові «моральні поучення» – нагадували настанови, кого хвалили, а кому докоряли. Вихованість дітей мала виявлятися як зовнішньо – в охайності, так і в належній поведінці (привітаннях, шанобливому ставленні до старших, дотриманні релігійних норм).

Важливу роль у процесі виховання відіграє особистість вихователя, його авторитет, поведінка, тому, не шкодуючи сил і праці, черниці завжди були поруч з дітьми, брали активну участь у всіх їх заняттях: молитві, науці, праці, забавах. Реалізуючи завдання розумового розвитку, зокрема під час навчальних занять, вихователька повинна була слідкувати за порядком, увагою дітей та їх здоров'ям. Щоб не перевтомлювати учнів, їх навчали в усній формі, викладаючи матеріал у помірному темпі та обсязі, використовуючи найпростіші засоби унаочнення, насамперед предмети з навколишнього середовища, дотримуючись принципу доступності, з урахуванням особливостей віку і статі. Окрім того, черниці-василіанки турбувалися й про подальшу долю своїх підопічних, намагаючись всіляко забезпечити їх майбутнє.

Значна увага приділялася трудовому вихованню, де вони набували елементарних трудових умінь і навичок самообслуговування, привчалися до колективної праці на засадах особистої відповідальності і взаємодопомоги. Естетичне виховання здійснювалося в процесі співом, музикою, малюванням, вишиванням, танцями, а також під час підготовки концертів, вистав, національних і релігійних «академій» та участі в них. Атмосфера християнської любові, що панувала в цих осередках, самовіддана праця черниць, щоденна турбота про сиріт та зацікавлення їх майбутнім і були запорукою успішного виховання.

Висновки. Отже, черниці внесли важливий вклад у захист, виховання й освіти дітей, позбавлених батьківської опіки. Важливість їх праці полягала ще й у тому, що всю любов, милосердя і жертвність вони виявляли у час воєнного кровопролиття, коли суспільство не могло задовольнити потреб підростаючого покоління. І виконували цю працю з любові до Бога і для добра українського народу. На сьогодні це одне із перших досліджень про діяльність сестер-василіанок у сфері опіки сирітськими притулками. Нехай воно буде виявом визнання та вдячності для черниць за їх велику працю й правдиву посвяту в такому складному періоді української історії.

Бібліографія

Баб'як, А. (2013). Подвиг митрополита Андрея Шептицького як Апостольського візитатора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі. Тренто-Больцано, 240 с.

Вишневський, О. І., Кобрій, О. М., Чепіль, М. М. (2001). Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій / За ред. О. Вишневського. Дрогобич: Відродження, с. 183.

Гупало, Н. (2014). Василіанський монастир Вознесіння Господнього в Золочеві. Львів: Скриня, 190 с.

Діло (1922) 7 вересня, ч. 6, с. 5.

«Звіти з діяльності ради товариства «Захист ім. Митроп. Андрея Гр. Шептицького для сиріт» у Львові за перше 20-ліття (1918–1938). Львів, 1938, 28 с.

Зельська, І. (1989). Відгомін. Спогади. Торонто, 139 с.

Лашків, О. (2004). Освітньо-виховна діяльність сестер-василіанок. Львів, 54 с.

Лист від 13. 04. 1943 р. ігумені Львівського монастиря матері Віра Слободян, до о. Йосифа Схрейверса (Рим). Архіві Бельгійської Північної Провінції Згромадження Найсвятішого Ізбавителя, (Archief Redemptoristen (Csr) (BE/ 942855/981. № 1628), який на даний час зберігається у Katholiek Documentatie en Onderzoekscentrum in Leuven: Archief Noord-Belgische Provincie van de Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (Redemptoristen) (далі: KADOC, ANBPCAV, 3.3.2.17.5.5.1.).

Лициняк, В. (1926). Товариство «Захист ім. Митрополита Андрея гр. Шептицького для сиріт» у Львові. *Богословіє*. Т. IV. С. 78.

Лициняк, В. (1931). У справі сиріт // ЛАВ. 15 грудень, №4, С. 1–5.

Львів, Архів Місії Постуляційний центр УГКЦ, Свідчення Федорківа Богдана і Левицької Євгенії, с. Підмихайлівці, Рогатинського р-н, Івано-Франківської обл., 15. 12. 2005, с. 1

Марунчак, М. Г. (1981). Митрополит Андрей Шептицький на заході 1920–1923 рр. Вінніпег-Едмонт, 47 с.

Мицишин, І. (1999). Моральне виховання української молоді в процесі співпраці школи, Греко-Католицької Церкви і громадськості (Галичина, кін. XIX 30-і роки XX ст.): (Дис. ... кандидата педагогічних наук: 13.00.01 – Педагогіка). Тернопіль, с. 95.

Рим, Генеральний архів сестер ЧСВВ. Спогади сестри Галини Марії Туркало ЧСВВ, с. 3.

Руський Сиротинець в Ужгороді. *Неделя* (1935), № 11, с. 1.

Сало, С. (2010). Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії. Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 429с.

Сиротинські захисти. Фондація ім. Митрополита, *Нива* (1916). № 2. С. 115.

Соколовський, О. К. (1999). Церква Христова 1920–1940. Переслідування християн в СРСР. Київ, 338 с.

Стеців-Тимчук, У. (2013). Свічка в руках Христових. Життя матері Моніки (Марії) Полянської, ЧСВВ. Львів: Сполом, 112 с.

Турків, С. (Упорядн.) (2016). «Блажен той муж...» Життєвий шлях митрополита А. Шептицького (29. 07. 1865 – 1. 11. 1944). Фотоальбом. 2-ге вид. Львів: «Манускрипт-Львів», 196 с. Центральний державний історичний архів України у м. Львові.

Цьорох, С. (1964). Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василіянок. Рим, 256 с.

Чортківська думка (1942), Ч. 10 з 25. 10, с. 4.

Шематизм всего духовенства греко-католицького Львівської митрополічної архієпархії на рік 1924. Львів. С. 303.

Шематизм всего духовенства греко-католицького Львівської митрополічної архієпархії на рік 1927. Львів, 1927, С. 300.

Шкраб'юк, П. (2005). Монаший Чин отців Василіян у національному житті України. Львів: Місіонер, 439 с.

Шкрумеляк, Ю. (1921). Українські сироти. Львів, 32 с.

Sacra Congregazione Orientale. Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fedeli di Rito Orientale. Tipografia Poliglotta Vaticana, 1932, p. 395–398.

References

«Zvity z diialnosti rady tovarystva «Zahyst im. Mytrop. Andreia Hr. Sheptytskoho dla syrit» u Lvovi za pershe 20-littia (1918–1938) [«Reports on the activity of the board of the company «Protection of Mitrop. Andrey Gr. Sheptytskyi for Orphans» in Lviv for the first 20 years (1918–1938)]. Lviv, 1938, 28 p. [in Ukrainian].

Babiak, A. (2013). Podvyh mytropolity Andreia Sheptytskoho yak Apostolskoho vizytatora dla ukrainsiv (1920–1923) i yogo vzaiemyny z uriadom Polshchi [The feat of Metropolitan Andrey Sheptytsky as an Apostolic Visitor for Ukrainians (1920–1923) and his relationship with the Polish government]. Trento-Boltsano. 240 p. [in Ukrainian].

Chortkivska dumka, Ch. 10 z 25. 10. 1942 r., p. 4.

Dilo (1922). 7 veresnia, № 6, p. 5. [in Ukrainian].

Gupalo, N. (2014). Vasylianskyi monastyr Voznesinnia Hospodnoho v Zolochivi [Basilian Monastery of the Ascension in Zolochiv]. Lviv: Skrynia, 190 p. [in Ukrainian].

Lashkiv, O. (2004). Osvitno-vychovna diialnist sester-valylianok [Educational activities of the Basilian sisters]. Lviv, 54 p. [in Ukrainian].

Lviv, Arkhiv Misii Postuliatsiinyi tsentr UHKTs, Svidchennia Fedorkiva Bohdana I Levytskoi Ievhenii, s. Pidmykhailivtsi, Rohatynskoho r-n, Ivano-Frankivskoi obl. [Lviv, Mission Archive Postulatory Center of the UGCC, Testimonies of Fedorkiv Bohdan and Levytska Evgenia, p. Podmykhaylivtsi, Rogatyn district, Ivano-Frankivsk region], 15.12.2005, p. 1.

Lytsyaniak, V. (1926). Tovarystvo «Zachystim. Mytropolyta Andreia hr. Sheptytskohodliasyrit» u Lvovi [Protection by them. Metropolitan Andrey Sheptytskyi for orphans ” in Lviv]. *Bohosloviie*, t. IV. p. 78. [in Ukrainian].

Lytsyaniak, V. (1931). U spravisyrit [In the case of orphans]. *LAV*, 15 Grudenia, №4, p. 1–5.

Marunchak, M. H. (1981). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi na zachodi 1920–1923 rr. [Metropolitan Andrey Sheptytsky in the West of 1920–1923], 47 p. [in Ukrainian].

Myshchshyn, I. (1999) Moralne vychovannia ukrainskoi molodi v protsesi spivpratsishkoly, Hreko-Katolytskoi Tserkvy i hromadskosti (Halychyna, kin. XIX 30-i roky XX st.) [Moral upbringing of Ukrainian youth in the process of cooperation between the school, the Greek Catholic Church and the public (Halychyna, late XIX of the 1930s)]: Dysert. Na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk: 13.00.01. Ternopil. p. 95. [in Ukrainian].

Ruskyi Syrotynets v Uzhhorode. *Nedelia*. 1935, № 11, p. 1.

Rym, Heneralna kuria sester OSBM. Spohady sestry Halyny Marii Turkalo, ChSVV [Rome, General Archive of the OSBM Sisters. Memories of Sister Galina Maria Turkalo OSBM], s. 3.

Sacra Congregazione Orientale. Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fedeli di Rito Orientale. Tipografia Poliglotta Vaticana, 1932, p. 395–398.

Salo, S. (2010). Provintsiia Presviatoi Troitsi Sester Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho: narysy z istorii [Province of the Holy Trinity Sisters of the Order of St. Basil the Great: Essays on History]. Lviv: Vydavnytstvo Otciv Vasyliian «Misioner», 429 p.

Shematyzm vseho dukhovenstva hreko-katolytskoho Lvivskoi mytropolychoi archieparkhii na rik 1924 [Schematism of all clergy of the Greek Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv for the year 1924]. Lviv, 1924, p. 303.

Shematyzm vseho dukhovenstva hreko-katolytskoho Lvivskoi mytropolychoi archieparkhii na rik 1927 [Schematism of all clergy of the Greek Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv for the year 1927]. Lviv, 1927, p. 300.

Shkrabiuk, P. (2005). Monashyi Chyn ottshiv Vasyliian u natsionalnomu zhytti Ukrainy [Monastic Order of the Basilian Fathers in the National Life of Ukraine]. Lviv: Misioner, , 439 p. [in Ukrainian].

Shkrumeliak, Iu. (1921). Ukrainski syroty [Ukrainian orphans]. Lviv, 32 p. [in Ukrainian].

Sokolovskiy, O. K. (1999). Tserkva Khrystova 1920–1940. Peresliduvannia khrystiyian v SRSR [Church of Christ 1920–1940. Persecution of Christians in the USSR]. Kyiv, 338 p. [in Ukrainian].

Stetsiv-Tymchuk, U. (2013). Svichka v rukakh Khrystovykh. Zhyttia materi Moniky (Marii) Polianskoi, ChSVV [Candle in the hands of Christ. Life of the mother of Monica (Mary) Polyanska, OSBM]. Lviv: Spolom, 112 p. [in Ukrainian].

Syrotynski zakhysty (1916). Fundatsiia im. Mytropolyta [Orphan protection. The Foundation. Metropolitan]. *Nyva*. № 2, p 115. [in Ukrainian].

Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv – CSHAUL).

Tsoroh S. OSBM. (1964). Pohliad na istoriiu ta vychovnu diialnist monachyn Vasyliianok [A look at the history and educational activity of the Basilian nuns]. Rome, 256 p. [in Ukrainian].

Turkiv, S. (2016) (Uporiadn.). «Blazhen toi muzh...» Zhyttievyi shliakh mytropolyta A. Sheptytskoho (29.07.1865 – 1.11.1944). Fotoalbum. 2-he vyd. [«Blessed is that man ...» Life path of Metropolitan A. Sheptytsky (29. 07. 1865 – 1. 11. 1944). Photo album. 2nd species]. Lviv: «Manuskrypt-Lviv», 196 p. [in Ukrainian].

Vyshnevskiy, O. Kobrij, O. Chepil, M. (2001). Teoretychni osnovy pedagogiky: Kurs lekcij [Theoretical Foundations of Pedagogy: Lecture Course]. Za red. Vyshnevskogo, O. Drogobych: Vidrozdennia, s. 183 .

Zelska, I. (1989). Vidhomin. Spohady [An excuse. Memoirs]. Toronto, 139 p. [in Ukrainian].

Archief Redemptoristen (Csr) (BE/ 942855/981. № 1628), yakyi na danyi chas zberihaietsia u Katholiek Documentatie en Onderzoekscentrum in Leuven: Archief Noord-Belgische Provincie van de Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (Redemptoristen) (KADOC, ANBPCAV, 3.3.2.17.5.5.1.).